

O LJEPOTI DOMOVINE: PLITVIČKA JEZERA U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM PUTOPISU 19. STOLJEĆA

Sanja KNEŽEVIĆ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

sknezev@unizd.hr

UDK: 821.163.42.09-922

izvorni znanstveni članak

Sažetak

U radu se interpretira izbor putopisa u čijem je tematskom središtu putovanje ili boravak na Plitvičkim jezerima, kao arkadičnom prostoru netaknute ljepote. Izdvajamo putopise Adolfa Vebera Tkalčevića Put na Plitvice 1860., Dragutina Hirca „Put na Plitvička jezera“ (1877.), Milana Šenoje Preko kršnih gora do sinjega mora, Franje Bučara „Na Plitvička jezera“ (1897.). Putopisi se razmatraju u kontekstu domovinskog putopisa 19. stoljeća. U interpretaciji se osobita pažnja pridaje kategoriji književnog putopisa i metodama kojima putopisci uspijevaju postići umjetničku dimenziju svojih radova. Na temelju izdvojenih putopisa razmatrat će se i razvoj domovinskog putopisa kao žanra.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatski književni putopis, Plitvička jezera, ljepota domovine, hrvatski kulturni pejzaž

1. Domovinski putopis u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća

Za drugu polovicu 19. stoljeća može se reći da je obilježena procvatom putopisne književnosti, a osobito kada je riječ o domovinskom putopisu. U pokušaju sumiranja putopisne produkcije druge polovice 19. stoljeća, počinjući još od 1839. godine, kada Ivan Trnski objavljuje putopis „Dopis domorodnoga putnika iz Dalmacije“ u *Danici ilirskoj*, hrvatsku bismo putopisnu građu mogli

podijeliti u tri veće tematske skupine: domovinski putopis, putopisi iz susjedstva (Bosna, Italija, slavenske zemlje...) i putopisi iz egzotičnih zemalja.¹ Ivan Pederin u raspravi „Putopis u hrvatskoj književnosti ilirizma i realizma“ ukazuje koliko su društvene i političke prilike u tadašnjoj Hrvatskoj utjecale na odabir putopisne tematike hrvatskih autora:

„I dok za ilirizma putopis po vlastitoj domovini, odnosno po Bosni i Srbiji jako preteže pred putopisom u strane zemlje, za apsolutizma je upravo obratno što je svakako posljedica germanizacije i nacionalnog ugnjetavanja u Hrvatskoj. (...)

Za razliku od hrvatskog putopisa pedesetih do sedamdesetih godina koji je prije svega zaokupljen vlastitom domovinom i željom da je definira etnički, kulturno i politički po pojedinim pokrajinama ograničivši se u putopisima po inozemstvu na opise umjetnina i povijesti, u hrvatskom putopisu osamdesetih godina putopisi po Hrvatskoj daleko zaostaju za putopisima po inozemstvu.“ (Pederin 1979: 635, 659)

Dominacija domovinskog putopisa posve je očekivana u hrvatskoj književnosti i kulturi 19. stoljeća s obzirom i na gibanja u europskoj kulturi.² Razlog njegovu procvatu sredinom 19. stoljeća, kako je već opće poznato i prihvaćeno, u činjenici je što je i veći dio Europe u to doba zahvaćen (post)revolucionarnim gibanjima konstruiranja nacija kao i izgradnje nacionalnih identiteta, ali i idejom povratka prirodi. Konačno, u općoj se kulturi nalaže spoznaja o 19. stoljeću kao „stoljeću putovanja“³. Kako je hrvatska književnost 19. stoljeća u cjelini obilježena romantičarskom notom prosvjetiteljstva po pitanjima narodnoga jezika, kulture, običaja pa i prostora, domovinski putopis nalaže se kao posve očekivan fenomen. U tom smislu Vinko Brešić zapaža da „većina putopisaca kao razlog svojim putovanjima po domovini vidi u patriotizmu, u

¹ Usp. bibliografije hrvatskih putopisa kod Ježića (1955.) i Franića (1983.).

² Naime, Zoë Kinsley u pojmovniku *Keywords for travel writing studies* (2019.) razmatrajući britansku kulturu putopisa, kada je riječ o domovinskom putopisu (*home tour*) napominje da je on procvao baš sredinom 19. stoljeća, dakako, imajući prethodno na umu da su raniji putnici i putopisci domovinom najčešće bili hodočasnici (usp. Kinsley 2019: 117).

³ O temi 19. stoljeća kao stoljeću putnika više je pisao Dean Duda u poglavlju „Stoljeće, putnik“ u knjizi *Priča i putovanje* (Zagreb, 1998.).

osjećaju dužnosti da u prvome redu upoznaju vlastitu domovinu, pa tek onda, uzmogne li se, i one tuđe“ (Brešić 1997: 12). Procvat putopisa, osobito onoga po nepoznatim i neotkrivenim krajevima domovine, Ante Franić vidi u pojavi nove građanske klase, kao i u preporodnim tendencijama ilirskoga pokreta⁴ te pritom drži da je „tim putopisima (...) fenomen patriotizma toliko imanentan da ga nije moguće zaobići“ (Franić 1983: 22).

Putopisci 19. stoljeća nisu uvijek i profesionalni književnici. Među njima često nailazimo na povjesničare, političare, prirodoslovce. Stječe se u tom smislu dojam da je hrvatskim intelektualcima 19. stoljeća „domorodna“ prosvjetiteljska obveza bila putopisom približiti manje poznate ili dijelom zanemarene krajeve tada politički bitno razjedinjene domovine.⁵ Uvidom u bibliografiju domovinskog putopisa 19. stoljeća, zapaža se da su putopisci ciljano odlazili u prostore Dalmacije i Like, Istre i Primorja, istočne Slavonije i Srijema, s idejom obnove jedinstva hrvatskih prostora.⁶ Povratak prirodi i ljepoti pejzaža te zadržavanje na periferijama gdje se može upoznati iskonski narodni duh, fenomen je koji je imanentan umjetnosti i kulturi 19. stoljeća. Stoga ne čudi da se putopisci ne zadržavaju samo u hrvatskim gradovima, nego vrlo često pišu o zanemarenim ili neotkrivenim prirodnim ljepotama, životu u manjim seoskim sredinama kao i zaboravljenoj baštini hrvatskih kraljevskih i kneževskih gra-

⁴ „Tako se i u našim, južnoslavenskim prostorima tek s pojavom mlade građanske klase u 19. stoljeću, koja je zbog svog pretežno trgovačkog karaktera bivala sve pokretljivija i poduzetnija, zainteresiranija za razvitak prometnih sredstava, pojavio se moderniji opisi raznih putovanja i izleta, i to mahom u funkciji nacionalno-oslobodilačkog preporoda, tj. u suglasju s idejama i društvenim težnjama te nastupajuće klase. U toj romantičarskoj epohi ona praiskonska, nikada zamrla, nomadska žudnja ljudskog bića za kontaktiranjem s prirodom i društvenom okolicom podudarala se, dakle, književno plodonosno i sukladno s pojačanom čežnjom Gajevih suvremenika za 'vraćanjem' prirodi svoje domovine i naroda, za upoznavanjem slabo poznatih krajeva i ljudi, za doseganjem tajnovitih daljina u uvjetima povećanih mogućnosti blizih izleta i daljih putovanja.“ (Franić 1983: 8).

⁵ Ivan Pederin u spomenutoj raspravi „Putopis u hrvatskoj književnosti ilirizma i realizma“ osobito problematizira temu Dalmacije u domovinskim putopisima: „Baš putopisna književnost najbolje je pokazala nacionalnu svijest i osjećaj kohezije hrvatskog građanstva u 19. st. Tako je putopis u Dalmaciji postao oružjem stranačke borbe i sredstvom mobiliziranja građanstva, svećenstva, pa i seljaštva protiv strane vlasti.“ (Pederin 1979: 662)

⁶ Npr. Ivan Trnski 1839. godine u *Danici ilirskoj* objavljuje putopise „Dopis domorodnog putnika iz Dalmacije“, „Dopis iz Dalmacije“, „Dopis iz Trsta“; Ivan Kukuljević Sakcinski objavljuje „Dopis iz Primorja“ (1842.), „Put u Senj“ (1843.); Ljudevit Vukotinović 1852. u *Nevenu* objavljuje putopis iz Hrvatskoga primorja i Like; Mihovi Pavlinović u *Vijencu* 1875. godine objavljuje dva putopisa „Putne crte iz Slavonije“; Dragutin Hirc objavljuje „Put na Plitvička jezera“ (1877.), „Uzlaz na Velu Učku“ (1878.), „Put po moru“ (1880.), „Rijeka“ (1881.), „Putne slike iz Slavonije (1896.), „Na izvoru rijeke Kupe“ (1900.), „Slike iz Gorskog kotara“ (1900.), „U Lepoglavi“ (1901.), „Po sedmi put na Velikom Risnjaku“ (1903.), „Na razvalinama grada Okića“ (1903.); Adolfo Tkalčević „Put na Plitvice“ (u dva izdanja 1860. i 1885.), „Put po Dalmaciji“ (1878.), „Samobor“ (1884.); Ivan Devčić u *Vijencu* objavljuje „Putopisne crte iz Like“ (1888.), „Oštarijsko sedlo“ (1890.), „Put na Golu Plješevicu“ u *Prosvjeti* 1894., „Put preko Kleka na Udbinu“, „Stari Počitelj grad“, „Na otočkom Kordunu“.

dova. Oni ne žele tek podijeliti svoje dojmove i slike s putovanja, nego i privući sunarodnjake na otkrivanje vlastitih krajeva kao identitetskih krajobraza.

Tematski pristup domovinskog putopisa periferiji nastavio se sve do Matoševih modernističkih putopisa. Tematiziranje pejzaža i hrvatskih *okolica*, osobito onih predjela koji se mogu označiti pojmom kulturnog pejzaža, kao nositelji identitetskih slika hrvatske slavne povijesti, opća je karakteristika cijelog 19. pa i početka 20. stoljeća. Uklapa se taj fenomen i u stvaranje romantičarske slike domovine kao lijepe, što svoj začetak ima u tekstu nacionalne himne, „Hrvatske domovine“ Antuna Mihanovića⁷, a kao opće mjesto hrvatskoga identiteta ovjerio ga je Matoš u putopisnom eseju „Lijepa naša domovina“. Dakle, u razdoblju od Mihanovićeve lijepe „Hrvatske domovine“ (1835.) do Matoševe „Lijepa naše domovine“ (1910.), pratimo i progresivan razvoj domovinskog putopisa. U njegovu su tematsku središtu periferija i pejzaž pojavljuju kao slika autentičnog, narodnoga hrvatskog života. Potrebno je ovdje spomenuti da je i Dragutin Hirc svoju knjigu putopisa iz 1891. godine nazvao *Lijepa naša domovina*. U tom kontekstu kontinuirana trajanja domovinskog putopisa 19. stoljeća, Dean Duda zapaža stilska prepletanja romantičarskih i prosvjetiteljskih stilskih tendencija, držeći da se kao takav hrvatski putopis ozbiljnije počinje mijenjati tek s pojavom Matoševih modernističkih putopisnih tekstova.⁸

Kao primjer romantičarskih, prosvjetiteljskih, ali i realističkih osobitosti domovinskog putopisa 19. stoljeća razmotrit ćemo četiri posve različita putopisa Plitvičkim jezerima. Na njihovu ćemo primjeru uvidjeti ne samo razvoj putopisnog žanra, nego i utjecaj koji je domovinski putopis postigao u afirmaciji skrivenih pejzažnih ljepota kao budućih važnih identitetskih slika „lijepe naše domovine“.

⁷ Vidi o imaginariju nacionalne himne u tekstu Dubravke Oraić Tolić „Stvaranje nacionalnog identiteta kroz dva tipa imaginarija: „Glavni konstrukt kroatocentrične imagologije bila je, kao i u svim modernim nacijama, nacionalna himna. Tekst buduće himne napisao je Antun Mihanović u doba ilirskog preporoda (1835.). U tradiciji renesansne utopije ljupkog mjesta (*locus amoenus*) pjesnik zamišlja prekrasan lokalitet između rijeka Save, Drave, Dunava i Une, gdje živi snažan, zdrav i ponosan narod koji marljivo radi i ljubi svoju zemlju.“ (Oraić Tolić 2003: 292–293)

⁸ „Romantičarski putopisni diskurz u hrvatskoj književnosti uvelike prelazi vremensku granicu samoga razdoblja u kojem nastaje. Često, funkcionira u nekoj vrsti simbioze s prosvjetiteljskom putopisnom matricom, u skladu s glavnom namjerom romantičarskih putopisaca da književno upoznaju čitatelja s različitim dijelovima domovine, istaknu njezinu dostojnost kao putopisnog predmeta, izvijeste o inozemstvu, uz nužnu usporedbu stranog svijeta s domaćim. (...) Slične će se tendencije nastaviti i zadnjih dvadesetak godina 19. stoljeća, kao i na prijelazu u 20., iako zajedničko ideološko ishodište, karakteristično za romantičarske putopisce oko polovice stoljeća, nije u tolikoj mjeri značajka kasnijih vremena. Stvar se, uz Matoševo posredovanje, bitno mijenja pojavom modernoga putopisa.“ (Duda 1999: 13–14)

2. Plitvička jezera u putopisima 19. stoljeća

Prvi putopis o Plitvičkim jezerima kao knjigu 1860. godine objavljuje Adolf Veber Tkalčević. Njegova putopisna knjiga *Put na Plitvice* doživjela je dva izdanja te se ujedno smatra najuspjelijim književnim putopisom s Plitvičkih jezera. Veber Tkalčević putopis piše iz prosvjetiteljskih (domorodnih) pobuda u želji da svoj narod upozna s nepoznatim dijelovima domovine, ljepotom pejzaža, ali i životom ljudi. Tkalčević u romantičarskoj maniri Plitvička jezera opisuje zadivljen njihovom ljepotom, dok kao pravi prosvjetiteljski pisac vrlo kritički progovara o zapuštenosti Like želeći kod svojih čitatelja osvijestiti posljedice političke rascjepkanosti i tuđinskog nemara. Nakon Tkalčevićeva *Put na Plitvice* prirodoslovac Dragutin Hirc u Šenoinu *Vijencu* 1877. godine objavljuje putopis „Put na Plitvička jezera“ u tri nastavka. Osim što njegov putopis obiluje prirodoslovnim zapažanjima o flori i fauni na putu od Karlovca do Plitvica, Hirc svoj putopisni zapis obogaćuje zanimljivim i malo poznatim informacijama o povijesnim lokalitetima i događajima. Dakako, riječ je o onim povijesnim crticama koje ukazuju na važnost ovoga kraja kao nekadanjeg izrazito važnog središta hrvatske pismenosti, kulture i uljudbe. Putopis Milana Šenoa o Plitvičkim jezerima objavljen je u knjizi *Preko kršnih gora do sinjega mora*. Knjiga je objavljena 1944. godine, međutim Milan Šenoa svoje je putopise objavio u *Vijencu* 1892., 1893. i 1894. godine. Iz toga razloga uvrštavamo ih u razmatranje. Milan Šenoa čitateljstvu nudi književno zreo i informativno obuhvatan putopis. Njegov putopis odlikuje se očekivanjima žanra, on uspijeva vješto nijansirati feljtonističku i književno-umjetničku (lirsku!) razinu teksta. Franjo Bučar u časopisu *Prosvjeta* 1897. godine u dva nastavka objavljuje putopisno-feljtonistički zapis „Na plitvička jezera“. Riječ je o popularno-publicističkom zapisu o Plitvičkim jezerima iz kojih saznajemo da je tridesetak godina nakon Veberova pisanja o hrvatskoj *terri incogniti*, prostor Plitvičkih jezera postao prostor mondenog okupljališta koji još samo čeka željeznicu da ga što brže poveže sa Zagrebom, Dalmacijom i Primorjem.

U interpretaciji navedenih putopisa s Plitvičkih jezera nastojat ćemo se zadržati unutar odrednica koje je Dean Duda izdvojio kao dominantne unutar književnopovijesne retorike putopisnog teksta. To su „obrazloženje (okvir), itinerar, subjekt putopisnog diskurza, leksikon, dotematizacija, priča i naslovnik“⁹.

⁹ Usp. Duda, 1998: 265.

Zastupljenost i stilska metoda realizacije pojedine odrednice ujedno određuje i njegovu razliku između književnog i popularnog, odnosno publicističkog putopisa. U tom ćemo smislu među putopisima zajedničkog itinerara – put na Plitvička jezera – uvidjeti njihove razlike i sličnosti, procijeniti njihovu književnu i umjetničku razinu u odnosu na didaktično-prosvjetiteljsku, uvidjeti nadalje profil autora domovinskog putopisa Likom, kao i povod njihova putovanja, interese na putu i osobna zapažanja.

2.1. Put na Plitvice Adolfa Vebera Tkalčevića

Od svih izdvojenih autora putopisa s Plitvičkih jezera, Adolfu Veberu Tkalčeviću književna je povijest poklonila najviše pažnje, što nije nimalo iznenađujuće s obzirom na bogatstvo doprinosa ovog intelektualca u kulturnom i znanstvenom životu Hrvatske druge polovice 19. stoljeća. Uz *Put na Plitvice* Veber Tkalčević objavio je još putopise „Kratki opis duga puta“ (1847.), *Listovi o Italiji* (1861.), *Put u Carigrad* (1886.). Putopis „Put u Dalmaciju“ ostao je nezavršen i objavljen je u autorovim izabranim djelima. Uz književne putopise, Veber Tkalčević objavio je i nekoliko putopisnih zapisa – „Bakar“ (1845.), „Varaždinske Toplice“ (1876.), „Samobor“ (1884.). S obzirom na Veberovu ulogu u filološkim znanostima, književnosti, ali uopće u kulturnom i društvenom životu, o njegovim se doprinosima u hrvatskoj književnoj povijesti promišljalo i s ideoloških pozicija pa nailazimo na neujednačena tumačenja i to ne samo njegova djelovanja, nego i književnog, odnosno književno-putopisnog djela.¹⁰

¹⁰ Primjerice Nikola Andrić u studiji *Pod apsolutizmom: historija šestog decenija hrvatske književnosti* iz 1906. godine pišući o Adolfu Veberu Tkalčeviću piše s neskrivenim oduševljenjem i zadivljenošću njegovom posvećenosti, širini interesa, neumornom stvaranju: „Godine 1890. dovršio je prof. Rubetić izdanje Veberovih djela. Ogromnih devet svezaka, u kojima je izložen sav Veberov novelistički, pjesnički, putopisni, filološki, didaktički, filozofski, kritički, polemički, teološki i politički rad. Dakle sav osim gramatičkog i prijevodnog. Iz ovog je izdanja naime isključeno deset slovnica i čitanaka i – 129 ostalih prevedenih knjiga i članaka. (...) Bio je dakle osobnjak, ali ipak čovjek izrazite literarne fiziognomije i energije (...)“ (Andrić 1906: 76–77). Andrić od svih Veberovih putopisa spominje baš „Put na Plitvice“ „kao prvi opis divnih naših jezera, koji se više odlikuje topografskom vjernošću nego li umjetničkom slikovitošću“ (Andrić 1906: 83). Ivan Pederin u studiji „Putopis u hrvatskoj književnosti ilirizma i realizma“ Veber Tkalčeviću ne poklanja osobitu pažnju, kakvu bismo možda, s obzirom na Barčev rad iz 1950. godine, očekivali. Njegov „Put na Plitvice“ ne spominje, a kao primjer putopisa ilirizma izdvaja njegov rad „Kratki opis duga puta“. U kratkim crtama spominje njegove putopise iz Italije i Carigrada kao primjere putopisa protorealizma. S druge strane Pederin će putopise Mihovila Pavlinovića i Adolfa Vebera Tkalčevića istaknuti kao primjer putopisa koji nije potpuno ustuknuo od književno-umjetničkog očekivanja i otvorio se isključivo pouci (usp. Pederin, 1979). Vebera putopisca Ante Franić će okarakterizirati kao „domoljubnog narcisoida“ (Franić 1983: 84) te ga u svojoj monografiji *Hrvatski putopis romantizma* predstaviti dijelom i ideološki uvjetovanom ocjenom: „Adolf Veber Tkalčević (1825–

Najznačajniji prilog poznavanju Tkalčevićevih putopisa dao je Antun Barac u studiji „Putopisi Adolfa Vebera“, objavljenoj u Radu JAZU 1950. godine. U ovoj je studiji Barac Tkalčevića istaknuo kao najplodnijega hrvatskog putopisca 19. stoljeća, a putopis kao književnu vrstu kojoj se najčešće vraćao zahvaljujući svom znatiželjnom karakteru, nemirnom duhu, ali i društvenom položaju.¹¹

Put na Plitvice Veber Tkalčević otvara *obrazloženjem* odluke puta na Plitvice, ali ujedno piše i malu teoriju putovanja. Zašto putovati i gdje putovati? U prvom redu Veber ističe sve dobrobiti putovanja, od onih intelektualnih, emocionalnih do konačno zdravstvenih. Putovanje je za pisca i potreba koja „liječi“ društvene odnose. Otvarajući retoričko pitanje gdje putovati, Veber obrazlaže da treba putovati i domovinom i izvan nje. Upoznavanje vlastitoga kraja, ali isto tako i upoznavanje drugih kultura i zemalja, jamči intelektualnu slobodu i cjelovitu uljudbu pojedinca. Veber pritom drži da je našem čovjeku takvo cjelovito iskustvo potrebno.

1889), prvorazredan književni diletant, angažiran političar i reprezentativan filolog tzv. Zagrebačke filološke škole, najplodniji je putopisac u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Bio je najuporniji putnik-rodoljub među suvremenicima koji su propagirali putovanje kao sredstvo za patriotsko-prosvjetiteljsku inspiraciju i djelovanje na sunarodnjake. (...) Izgradivši svoje političke poglede i uvjerenja u doba ilirizma i vjerujući da je glavna svrha književnosti patriotsko-prosvjetno djelovanje na čitaoce, Veber je desetljećima ustrajno i dosljedno pisao sva svoja djela s tim ciljevima“ (Franić 1983: 81–82). U novije doba Dean Duda ocjenjuje Veber Tkalčevića kao važnog predstavnika hrvatskog romantičarskog putopisa. Pozivajući se dijelom na Barčeva opažanja, on će u zaključnoj usporedbi s Antunom Nemčićem, za Vebera kao Nemčićeva „nasljednika“, istaknuti: „Njegov je putopisni opus najopsežniji u XIX. stoljeću, i jedan od najobimnijih u hrvatskoj književnosti uopće. Veber zaslužuje pozornost ne samo zbog količine tekstova, već i zbog ustrajnosti pripovijedanja vlastitih putovanja tijekom pet desetljeća književne djelatnosti. U njegovom se pripovijedanom putničkom iskustvu – iako se s književnopovijesnoga stajališta, ponajprije zbog Veberova osobnog odnosa prema romantizmu, olako prelazi preko romantičarskih obilježja – nalazi prava mala enciklopedija najfrekventnijih itinerarija romantičarskoga razdoblja. Plitvice, primjerice, kao privilegirani prirodni prostor, potom Italija i naposljetku Carigrad kao vjerodostojan znak otkrivanja Orijenta“ (Duda 1998: 249–250).

¹¹ „Adolf Veber bio je najplodniji hrvatski putopisac 19. vijeka, a pripada i među najplodnije putopisce cijele hrvatske književnosti. (...) Ipak, upravo na području putopisa stvorio je Veber kvantitativno više negoli u ijednoj drugoj književnoj vrsti. (...) Veber je volio putovati, a volio je o tome i pisati. U desetljećima kad su među hrvatskim intelektualcima duža putovanja još bila rijetkost, Veber je prošao velik dio Evrope. (...) Vidio je velik dio Italije, Švajcarsku, Francusku, Njemačku, Austriju, Češku, Mađarsku, prošao je kroz Srbiju, Bugarsku, Tursku. Pohodio je mnoge velike evropske gradove (Pariz, München, Rim, Berlin), a naročito se zaustavljao u onima, koji su ga privlačili svojom ljepotom ili svojim značenjem za slavenstvo (Prag). Usto je nastojao što bolje upoznati vlastitu domovinu. (...) Dva su razloga nukala Vebera na putovanje. Jedan od njih spominjao je otvoreno, a drugi se dade naslutiti iz cijeloga njegovog životnog puta i karakteristika njegova književnog rada. (...) I sebe, kao i svakog intelektualnog radnika, držao je tjelesnim slabićem, kržljavcem, nervoznim i neotpornim. Vjerovao je pri tome, da će se na putovanjima oporaviti. (...) No pravi razlog, zašto je putovao, bit će drugi: njegov živi temperamenat, njegova nesmirena znatiželjnost i njegov društveni položaj.“ (Barac 1950: 57–59)

„Između ovih skrajnostih najbolje ćeš proći, udariv, po primjeru svih mudraca, srednjom stazom. (...) jer ako se nisi bar ponješto ogledao po svojem pragu, nećeš imati mjerila, da omjeriš tudje palače, te ili nećeš razumjeti tudjih izvrsnosti, ili ćeš jih netemeljito pretjerivati na štetu domaćih prednosti.“ (Tkalčević 1860: 4)

Nakon rasprave u *obrazloženju* puta objašnjava da je do ideje puta zagrebačkih intelektualca na Plitvice došlo iz poriva boljeg upoznavanja vlastite domovine. Iz njegova navoda primjećujemo da putnike na Plitvice ne navodi isključivo patriotska želja, nego pobuda za upoznavanjem nepoznatoga, odnosno kako će zapaziti, lokaliteta poznatog samo po imenu i studiji Lj. Vukotinića na njemačkom(!) jeziku:

„Ovako po prilici umovaše i otac *Fidelis*, kada se je u njemu začela misao i učvrstila nakana, putovati do *Plivicah*. Znajući dobro prava, odkroji on pravicu i domovini našoj, po kojoj se je prilično ogledao, i tudjemu svijetu, koji je skoro svake godine obhadjao, te proglasi Zagrebom da ljetos treba pohoditi domaća Plitvička Jezera, koja se kod nas ponajviše samo po imenu znaju, premda povrh drugih postoji i učeni spisic, pisan njemačkim jezikom od hrvatskoga pisca.“ (Tkalčević 1860: 5)

Motiv kojim Veber Tkalčević postiže dozu zanimljivosti, te kasnije kroz putopis ostvaruje dimenziju napetosti, gurmanske je prirode. Naime, oslabljeni i krhki građani na Plitvice kreću kako bi među ostalim i kušali pastrve. Ako je itko od sudionika puta posumnjao u njegovu svrhu, svjedoči Tkalčević, pomisao na pečenu pastrvu odagnala je svaku dvojbu. Međutim, Veberova se družba vratila s Plitvica ne kušajući pastrva, ali stalna potraga i očekivanja u samom su putopisu stvorila mjesta napetosti.¹² Zanimljivost putopisnog teksta Tkalčević postiže vještim opisivanjem avantura, pa primjerice nevolje s kočijašima koji su ih već prije puta prevarili, a to su nastavili i cijelim putem, on

¹² „Biti kod Plitvica, pa niti vidjeti pastrvah, stoput je gore, nego poći u Rim, a pape nevidjeti, jer nijedna živa duša nemože biti željnija papinskog lica, nego li što smo mi sami čeznuli bar za zalogajem koje pastrvice. Sada uvidjesmo, da našeg zlosretnog Petra nije bilo ni sinoć kod Jezerah, već da je u Preboju na naš račun pio, te nam se pripoviest ona o medjedih, u koju smo čvrsto vjerovali, razpraši i pretvori očevidnom lažju, da nam više srebrisa izmami iz žepa. Zato nije vajde, van prazni opet utrobu punim torbam.“ (Tkalčević 1860: 37)

autoreferencijalno bilježi kao važnu dimenziju samoga putopisa svjestan da baš takvim situacijama postiže humor, a time i zanimljivost *priče*:

„Tako se naše putovanje poče golemom avantirom, s koje su se neki od društva jedili, drugi rozgotom smijali, a ja sam se upravo i radovao, što sam ako i za skuplje novce stekao meke za namijenjeni putopis, jer bez vratolomstva neima meke za putopisca.“ (Tkalčević 1860: 9)

Humor Tkalčević postiže i opisima iznenađujuće zapuštenosti mjesta kroz koja prolaze. Nakon Karlovca prošli su Rakovicu i zaustavili se u mjestu Krnjak koje je ih ostavilo u čudu svojom nekultiviranošću. No, Veber i takvu situaciju okreće na dobrodušnu šalu, očito da ne bi obeshrabrio buduće putnike, ali da bi dobronamjerno ukazao na stanje hrvatskih krajeva uz tzv. Granicu.¹³ Susret s ljepotom slapova i mlinica u Slunju, s druge je strane, primjer stvaranja putopisnog *kataloga*. Tkalčević, zadivljen ljepotom slapova, nastoji što vjernije opisati i posredovati osoban dojam te ga istodobno usporediti s poznatim i prepoznatljivim krajobraznim ljepotama izvan domovine. Kao što je hrvatski jezik u filološkim nastojanjima približavao latinskom i grčkom, tako sada hrvatski pejzaž uspoređuje s klasičnim ljepotama Vatikana i Rima. Opisom slapova on uspijeva postići dinamičnost izraza, a uvođenjem lika djevojčice pastirice, sam doživljaj pejzaža učiniti još romantičnijim:

„U pet sati stigismo nad Slunjčicu s vodopadi. Ljepšega prizora nisam jošte vidio! Slunj strši na obronku klisuraste kotline, kojom polagano teče Korana. Kotlina je ta savršeno slična ovakovim okolnicama razvikane saksonske Švajce: iz vode se je s obje strane uzapela strahovita stiena, nastršena amo tamo kukovi, izmedju kojih proviruju stabla i grmovi; a kad još dalje segneš okom pameti, onda ti se čini, da su te vilinske čari prenieli u *Civita Castelanu* u Papinskoj Državi, samo što je ondje posve jednaka kotlina zatočila cijeli grad sve naokolo; a i glasovit zavičaj Horacijev, slavni Tibur, posve je nalik ovom predjelu. Sat hoda od Slunja izvire u pećini rieka Slunjčica, te ulazi s

¹³ „Oko devet sati smotrismo prvu oazu, *Krnjak*, gdje nas izložiše pred krčmom na gnjojštu. Putnik, koji nije vikao ovim krajem, čuv ime, misli, da je to trgoviše ili barem selo, a kad tamo, krčmica graničarska sa stolom pokraj gnoja za goste. Tražiš li od krčmara sjena i zobi, neima, zaisteš li vode, ni za liek; vadi dakle po narodnoj poslovlci: Tko nosi, taj neprosi (...).“ (Tkalčević 1860: 13)

obilnom vodom namah za gradom, izmedju njega i podrtine grada Frankopanskoga, u ovo klisurasto zemljište, preko kojega vode dva liepa mosta: jedan preko Korane, a drugi preko Slunjčice. Slunjčica se tu izvija izmedju grebenah i tvori hiljadu predivnih prizorah. Ovdje je razširila svoje valovite svoje ruke i zagrlila otočić, na kojem se zeleni povrtje i voćnjaci, ondje se je dalje zamaknula izpod brda, da se na njoj namjesti vodenica ili žaga; sada se probija sred kukovah, spojenih uzkim brvnom, kojim smjelo koraca lakonoga koza, da zagrizne što zelenja u bližnjem vrtu; a sada je jarčić sakupio kano na dlanu sve četiri noge na kuku, te se smjelo prebacio na drugi greben preko šuma vodenoga; a i djevojčica se je otisnula, da u red tjera škodljivu gamzad ovu. (...) Vodopoadi su različita lika, a dva mi osobito u oči udariše: onaj najveći, što se neprekinuto s jakim šumom strmoglavljuje deset po prilici hvatih duboko, razvaljujuć, što niže sve to više, ždrielo svoje; i drugi blaže čudi, što nevidivo pljuska po hridi, preko koje se prelieva na sve strane, tvoreć sliku ogromna criepa s bielim cvietjem. Eto ti, zaviknuh sav uzhitjen, ogromne rime Fontane *Trevi* po hrvatskom kroju! Divotu tih prizprah diže čvrsta nada, da je ovaj vodopad jedna od onih riedkih u svietu stvarih, koje što dalje, to savršenije postaju.“ (Tkalčević 1860: 17–18)

Iz Slunja putnici su dalje krenuli prema Drežniku. Na odlasku iz Slunja pisac još spominje crkvu koja čuva grobnicu knezova Frankopana, kao i ostatke staroga grada koji su Turci uništili u 17. stoljeću. Nakon Drežnika, družina se preko Vaganca uputila prema Plitvicama. Tijekom putovanja pisac kritizira, rezigniran i ožalošćen, stanje krajolika posve posječenih šuma. Put od Vaganca do Plitvica obilježen je piščevim romantičarskim reminiscencijama o zdravom narodnom čovjeku, vrijednim ženama (npr. „...mogu reći, da neima marljivijih ženskih, nego što su Hrvatice“ [30]), i uopće životu u skladu s prirodom. Putujući među društvom se uz pjesmu, razvila i pokoja jezikoslovna rasprava, što prepoznajemo kao Veberov retorički postupak *dotematizacije*, s obzirom na to da je riječ o pravim malim jezikoslovno-onomastičkim etidama (usp. Tkalčević 1860: 13, 32–34).

Prvi susret s Plitvicama bio je susret s jezerom Kozjak. Tkalčević uspjeva vještim pripovjednim manevrom kod čitatelja postići gotovo dramatičan doživljaj ushita. Kao i u opisu slunjskih Rastoka i ovdje se Veber Tkalčević

pokazuje kao pripovjedač istančana osjećaja za stil i jezik. U tom se smislu, danas s gotovo dvostoljetnim vremenskim razmakom, može zaključiti da je putopis Vebera Tkalčevića pravi primjer književnog putopisa, te da su njegovi tekstovi umjetnički zreliji nego li je to književna povijest i kritika dosad priznavala, očito uvjetovana njegovim društvenim ulogama. Promotrimo opis pogleda na Kozjak:

„Šaleći se međjusobno: stanite, zaori glas na obronku jedne strmine. Pred nami je puklo jezero Kozjak i druga jezercica nad njegovim logom s olnicom Galovca između guste šume, kojoj se na lijevom kraju bijeli vodopad, leteći niz liticu u niže jezero s dalekim šumom. Kano kada ti se iznenada ukaže koja čovječanska divota, duh nam zape, a krv se potiskivaše prama prsima i glavi onom blagoštju od koje se blažen uzhit radja. Za čas se pretvorismo u niemce. Poslije prve navale: krasno, divno! klikosmo svi kano u dogovoru. Ovo je jedan od najkrasnijih vidikah ove čarobne okolice, koji tim više uzhitjuje, što se prvi ukazuje.“ (Tkalčević 1860: 35)

Dojam ljepote Veber Tkalčević dodatno pojačava usporedbom jednog od vidikovaca s ateljeom na otvorenom, jer kako svjedoči, ljepota pejzaža toliko ga je dojmila da je zadivljeno, nagoni počeo crtati vizure krajolika. Pokušali su to i njegovi suputnici, i dionica opisa njihova slikanja, pripada onim dijelovima putopisnog teksta koji stvaraju *priču*.¹⁴ Ljepota prirodnog pejzaža, međutim, Tkalčevića nije zaslijepila da ne vidi zapuštenost života na Plitvicama. Primjerice u razgovoru s graničarom Antunom, saznaje da na Plitvicama gusari kradu čamce, što je njega samog ostavilo u nemilom čuđenju.

U književno tijelo putopisnog opisa Plitvica, Veber Tkalčević umeće i poučno-znanstvene informacije. O trinaest jezera donosi geografske podatke, opisuje osobitosti reljefa, vrste stijena, raznolikost flore i faune. Kao putopisac, ovu tzv. znanstvenu dimenziju putopisa¹⁵, on ipak uspijeva razigrati dionica-

¹⁴ Usp. „Budući slikari neka ne zaborave posjetiti onu točku, gdje smo svi mi, koliko nas je Bog dao i stvorio, kano na zapovjed povadili olovke, te riši: neki poput mačkah, a neki i nešto ljepše; tolika je sila one krasote, da i od prišeptlje gradi umjetnika!“ (Tkalčević 1860: 44)

¹⁵ U dijelu knjige gdje se nalaze opisi jezera, umetnuta je tablica s preciznim podacima o jezerima (dužina, širina, dubina, pad vode). Tablica je vjerojatno preuzeta iz Vukotinovićeve studije. (usp. Tkalčević 1860: 51)

ma šaljivih zgoda i nezgoda svoje družbe.¹⁶ Ukupan dojam Plitvica putopisac zaključuje kontrastnom slikom – ljepote pejzaža i ljudskog nemara. On je zadovoljan jer su „postigli svrhu svoga domorodnoga putovanja“, ali je istodobno duboko svjestan zanemarenosti i potpune zapuštenosti svoje zemlje, držeći da su Plitvice slika *pars pro toto* Hrvatske:

„Kada ovo svoje pozorište prispidabljam s drugimi mjesti, kojima se glas raznio svietom, onda tekar uvidjamo, da volja čovječanska može od tmine načiniti svjetlost, a svjetlost pritisnuti mrakom. (...) Ali ovako ostaju Plitvice krasne, nu teško pristupne, zato od ljudi zanemarene, te puste, sve do boljih vremenah, u kojih će bar domorodni slikar čutiti ugodnu dužnost, te će svojom umjetnošću i nam i svietu prenieti Plitvice u tišinu domaćih pragovah.“ (Tkalčević 1860: 49–50)

Na tom tragu Veber zapisuje svjedočenje kapetana Rukavine o gradu na jezeru Kozjak koje je, po legendi, pripadalo rimskom trijumviru Pompeju (usp. Tkalčević 1860: 50).

Itinerar puta s Plitvica u Zagreb, Veberovu je družinu odveo u tzv. Tursku Hrvatsku i Bihać. Dijelovi putopisa iz Bihaća i okolice obiluju s jedne strane ilirskim idejama, a s druge pogledom na Bihać i okolicu kao na potpunu egzotiku. Osobito tu Vebera zanimaju jezikoslovna pitanja, pa kroz raspravu donosi i mali pojmovnik turskih izraza. Iz Bihaća preko Vaganca uputili su se prema Kleku i Karlovcu. Putopis završava uputama i savjetima budućim putnicima na Plitvice. Ako za određeni dio Veberova putopisa možemo reći da obiluje didaktičnošću i poukom, onda je to zasigurno njegov kraj. Ujedno, on je i motivacijski i nadahnjujuć. U kolikoj je mjeri, Veber Tkalčević svojim *Putom na Plitvice* postigao uspjeh, govori i činjenica da je za života njegovo djelo doživjelo dva izdanja. Svi putopisci koji su kasnije putovali na Plitvice, služili su se njegovim putopisom. Tajna je očito bila u dopadljivosti njegova pristupa i stila, otvorenosti humoru, vjerodostojnim informaci-

¹⁶ Unošenje znanstvenih podataka u putopis, Barac Tkalčeviću zamjera i drži da su ga ti dijelovi učinili zamornim, međutim ne osporava njegovu literarnu vrijednost: „Put na Plitvice“ – najkraći Veberov putopis - (...) u njemu je pisac doduše nastojao zadržati isti ton od početka do kraja. Ali i tu kao da ge je u sredini napustila snaga, te je stao nizati podatke, pa i suhe brojeve. Da je cio spis mogao ostati na istoj visini, bio bi taj sastavak njegov najliterarniji putopis.“ (Barac 1950: 97)

jama, ali i potrebnoj društvenoj kritici koja je stremila obnovi hrvatskoga društva.¹⁷

2.2. Dragutin Hirc, „Put na Plitvička jezera“

Dragutin Hirc putopis „Put na Plitvička jezera“ objavljuje u tri nastavka u časopisu *Vijenac* 1877. godine¹⁸, a doradene verzije u putopisnim knjigama *Putopisi* (1878.) i *Lijepa naša domovina* (1891.). Hirc o Plitvičkim jezerima piše i u knjizi „putnih uspomena“ *Lika i Plitvička jezera* (1900.). Za ovu ćemo se priliku držati prve verzije njegova putopisa iz *Vijenca*. Putopisna djelatnost Dragutina Hirc gotovo je u potpunosti zanemarena, vjerojatno jer je po struci bio prirodoslovac, botaničar i zoolog, pa nije bio u području interesa hrvatskih književnih povjesničara. No, razlog tome je vjerojatno i ignorantsko stanje hrvatske kulture; odnosno kako je Danica Jerand zapazila: „Ima ljudi, koji se znatno izdignu nad razinu prosječnosti, pa ipak su zaboravljeni. Među takve spada i prof. Dragutin Hirc“ (Jerand 2008: 671). Hirc je za života objavio pet knjiga putopisa – *Lijepa naša domovina*, *Putopisi*, *Gorski kotar*, *Hrvatsko primorje* te *Lika i Plitvička jezera*. Putopisne zapise redovito je objavljivao u periodici.¹⁹

¹⁷ Usp. kod Barca: „Uza sav pišćev napor, da čitanje svoga djela učini što zabavnijim time, što će pričati o veselim i smiješnim događajima, iza lektire njegova spisa ostaje kao najglavniji dojam: slika jednoga našega izvanredno lijepoga, ali ujedno izvanredno zapuštenoga kraja, što ga razaraju zaostalost, praznovjerice i vjerske opreke.“ (Barac 1950: 84)

¹⁸ *Vijenac*, god. IX., broj 19, 12. svibnja 1877; broj 20, 19. svibnja 1877; broj 21, 19. svibnja 1877. Na posljednjem broju datum je vjerojatno greškom ostao isti. Kako je *Vijenac* izlazio kao tjednik, trebalo je stajati 26. svibnja 1877.

¹⁹ Čitajući Hirčeve putopise i imajući uvid u njegov živ, predan i zanesen rad, ocjene hrvatskih povjesničara putopisa, iz današnje se perspektive, čine površne. Kao ilustraciju usporedit ćemo informacije iz prigodnog teksta Danice Jerand, ugledne zagrebačke pedagoginje objavljenog o 90. godišnjici rođenja Dragutina Hirc a kasnijim ocjenama i kontekstualizacijama njegova putopisnog djela. Danica Jerand, kao svjedokinja vremena, retorički se pita: „Zar je itko do Hirca tako plameno i poletno opisao svoju domaju? Zar ima koga, koji nije čitao njegovih glasovitih putopisa: *Lijepa naša domovina*, *Hrvatsko Primorje*, *Gorski Kotar*, *Lika i Plitvička jezera*, itd.“ (Jerand 2008: 675). Njezina ocjena Hirčevih putopisa vrlo je pohvalna: „Prof. Dragutin Hirc bio je jedan od naših, u ono doba, najplodnijih i najpoznatijih kulturnih radnika, učenjaka, prirodoslovaca, prvaka florista, geografa i najpopularniji hrvatski putopisac. Lijep i privlačiv značaj pribavio mu je mnogo štovatelja i prijatelja, a protiv nedaća života kao da se ograđio štitom. Živo i slikovito, sažeto i snažno njegovo prikazivanje, koje se odlikuje svježinom duha i toplinom osjećaja pa snagom stvaralačkog genija, mora čitatelja oduševiti i privući“ (Jerand 2008 : 671). Pa ako viđenje Jerandove jest bilo obilježeno pedagoškom vizurom, kasnije ocjene, primjerice Ivana Pederina ili Ante Franića, po svoj su prilici paušalne. Ivan Pederin spominje Hircu kao planinara, pozivajući se tek na njegov putopis *Slike iz Gorskog Kotara* i koristi ga kao ilustraciju bijednog stanja hrvatskih zemalja pod Khuenom: „Putopis DRAGUTINA HIRCA *Slike iz Gorskog Kotara* u *Prosvjetu*

Putopis „Put na Plitvička jezera“ Hirc otvara *obrazloženjem* s retoričkim pitanjem – kamo putovati? Svoje putovanjem domovinom i Plitvicama obrazlaže ljepotom pejzaža, ali i osobnom potrebom putovanja zbog očuvanja zdravlja i širenja spoznaja:

„Pa je uistinu ugodnije putovati ubavim priedjeli domovine, kad ti je priroda dobrom znanicom; jer mu se tada ne namiću samo krasne okolice bujnih livada, pertilih pašnjaka i vinorodnih brežuljaka: već ga zanima svaka pojedina prirodna.

Da putovati treba, ne samo zdravlja, već i naobraženja radi, davno je priznana istina; ali kamo, da se putuje. Sabrav sve misli u jednu odgovorim sam sebi: ta putuj ove godine u rajske i čarobne predjele na Plitvice.“ (Hirc 1877a: 310)

Itinerar Hirčeva puta na Plitvice počinje u Ogulinu, preko Modruša i Brinja, dalje Žute Lokve, Gacke doline, Švice i Otočca do Plitvičkih jezera. Putopisnu šetnju od Ogulina preko Modruša do Brinja, Hirc opisuje varirajući povijesne zanimljivosti kulturnog pejzaža (povijest i legenda o gradu Modrušu, povijesne informacije o ruševinama pavlinskog samostana u Kapeli, grad Sokolac u Brinju i ostaci samostana augustinovaca), s poprilično stručnim zapažanjima o flori i fauni, pomno bilježeći za svaku zanimljivu vrstu latinsko nazivlje. Hirc napominje da povijesne informacije crpi iz Kuljevićeva izvora *Gradovi i gradine u Hrvatskoj*. Osim što na taj način u putopis unosi informativno-poučnu dimenziju, variranjem sadržaja *dotematizacije*, on uspijeva postići dinamičnost i zanimljivost. Osobito kada piše o povijesnim znamenitostima, Hirc upućuje oštru kritiku svome narodu, s obzirom na zapaštene dvorce i povijesne gradove. Njegova je kritika pritom

(8, 1900. 1, 5, 6) vrijedi, ali jedino kao podstrek planinarima da posjete planine i špilje Gorskog Kotara te čak oduševljene botanikom. Ovakvo stanje putopisne književnosti u vlastitoj domovini i s njima vezane putopisno-književne recepcije zasvjedočuje apatiju domaćeg građanskog čitateljstva koje je izgubilo bitku s Kluenom i s time inicijativu u vođenju vlastite nacionalne države“ (Pederin 1979: 661). Ante Franić Hirčeve putopise smješta u razdoblje realizma te ga ipak, uz Augusta Šenou i Mihovila Pavlinovića, drži značajnim imenom svoga doba. Međutim, i Franiću je on zanimljiviji kao planinar nego kao putopisac: „...Hirc, taj vrlo plodni diletant-amater i pasionirani planinar i ekskurzist, koji je od 1887. do 1907. objavio nebrojeno mnoštvo ‘prirodoslovnih’ putnih reportaža po časopisima i knjigama, koji je za života poduzeo više od 650 (registriranih) ekskurzija, spada među pisce realiste“ (Franić 1983: 147).

vjerodostojna jer je iskustvena i proživljena.²⁰ U šetnji mjestima uz Gacku, od Čovića do Prozora, Hirc zapaža ostatke antičke umjetnosti. Nadalje, opisuje srdačan susret sa župnikom, kako kaže „vriednom starinom“, koji čuva od zaborave kraljevske povelje i numizmatičke vrijednosti. Svoj putopisni zapis Hirc začinja *pričom* uvodeći lik prijatelja i kolege Slavojevića, kojega slučajno susreće u Otočcu i koji je baš kao i putopisac Hirc, namislio pješke iz Otočca poći na Plitvice. U opisima njihova zajedničkog spremanja nije nedostajalo i gastronomskih opisa kao i humorističnih sličica usporedbi s likom Robinsona Crusoea ili pustolovne vožnje u kolima po „zločestu putu“, što je sve zasigurno pridonijelo zanimljivosti samoga putopisa.²¹ Nadalje, kolikogod književni povjesničari Hircu zamjerali zasićenost znanstvenim elementima, ne može se ne primijetiti, da Hirc vrlo vješto stručno botaničko nazivlje prepleće s posve lirskim opisima pejzaža, dobro pazeći da ne zapadne u leksikonsku monotoniju. Promotrimo primjer opisa pejzaža na Maloj Kapeli:

„Hladno je – ali časak i sve ti se nebo žari poput dragog rubina i u tren prosu milijun titrajućih zraka. Rosne se kapljice preljevaju divnije od alema u kruni vladara. Cvjetići se bude od noćnoga sna. Mliečak, *Taraxacum officinale*, žuti se poljanom, poput žutaka, a medju njimi se iztiče svojimi velikimi i bielimi cvjetovi bodljivi kravljak, *Carlina simplex*, i ševa se razkrilila povisoko, milo cvrčuć, da ti se srdce od milja raztapa.“ (Hirc 1877b: 326)

²⁰ Npr. „Zazeblo me u srdcu, srhovi me prodjoše tielom, kad sam opazio porušene, a još rabive stube od crkvice. Kamo ćemo doći, ako se budu povjestni spomenici tako čuvali! Zar nije žalosno, da nam je Cetinj po neharu prošao, pa zar da nam i ta crkvice propade? Na to bi imali paziti ljudi u Brinju i okolici, koji tobože rodoljubi slove.“ (Hirc 1877b: 323)

²¹ „Moj Slavojević baš se ljudski spremio. Bilo je u njegovoj torbi biela hljeba poput sniega, suha sira, salame, a podsmiehivao se iz zakutka liepo zažaren kokot. I ja sam bio dovoljno opterećen. Na ledjih kišnik, a na njem kovčeg, obijen žutimi, al' ne daj bože zlatnimi čavličići, preko svakoga ramena jedna torba sa staklenkami i špirom za ribe, a o vratu tok s pištoljom. Da se uz put kojisvjetlopišac na nas naravno svoju cameru obscuru, smiešnu bi sliku bio shvatio – sliku pravcati Robinsona. (...) Na put se spremimo baš kako treba. Uzesmo but pečene janjetine, čuturu sv. janskoga vina, pak velik hljeb domačega kruha. Već poskakasmo u kola, ali jao i pomagaj! Čim odmakosmo od Vrhovina put zločest, da ne može biti gori. Konj brza, a ja i Slavojević skokni sad u vis, sad napried, sad odzad. Jedva da sam si naravno desno rebro – već sam dobio po lievom, a uz svu nevolju sjedalo nam se sve više poodmicalo i u tren sjedjasmo na goloj daski. Mislio sam, drob će mi izskočiti. Moj se Slavojević podsmiehivao, pak mi prišaptnu; takova ti je vožnja dobra za kirijaše, ne mogu barma na kolima zaspati. Jedva da je to izrekao kola skoknu a on se za jezik ugriznuo. Nasmijah mu se od srca, kad si jezik opipavati poče, misleć valjda, da si ga je dram odgrizao.“ (Hirc 1877b: 326)

Hirčeva književna vještina dolazi do izražaja kada opisuje prvi susret s Prošćanskim jezerom. Koncipira ga u slojevima – sloj subjektivnog ushićenja, sloj prirodoslovne pouke i sloj razbibrige – da bi na kraju zaključio unošenjem radosne slike zajedničkog pjevanja na jezeru: „Neopisive uživavimo slasti i pošto bijasmo trojica, složismo u tercet ‘Oj talasi’“ (Hirc 1877b: 327). Oduševljenim zanosom, dakle bez imalo znanstvene suzdržanosti, Hirc opisuje susret sa sedam „novih“ jezera na Plitvicama („Od ovdje uživavimo sliku, koju si nisam divnijom predstaviti mogao. (...) Za malo vremena ukaza nam se Kozjak. ‘Predivno!’ zavika Slavojević i stajasmo časak kao okamenjeni.“ [Hirc 1877c: 338]). Nadalje, u opisivanju jezera putopisac uspijeva stvoriti ugođaj, atmosferu romantičarskog sanjara koji se prepušta glazbi vodenih slapova i davnih narodnih instrumenata:

„Naokolo bijaše svuda mir i tišina; ne ima tuj milog skladanja slavuljeva, sve je tiho, sve mirno. Ista je cvjetana od silne vrućine obumrla, a gdje ne ima miloduha cvjeta, koji bi svoj hladjahnini nektar otvorio, tuj ti ne lepeće ni šareni leptirić, nit ti zuji kukčić letimice. Tajnovitu tišinu jedino prekida šum i romon brzajućih slapova, svirka dvojaka – to milo sopilo krajišnika. – Kadšto čuješ cvrkut debeloglavoga cvrčka i dosadno čegrtanje butastih skakavaca.“ (Hirc 1877c: 338).

Hirc u putopis unosi legende o životu u Lici, ali i o nazivu pojedinih jezera (npr. Kozjak, Gradinsko jezero i sl.), i to izravnim pozivanjem na ondašnje stanovnika Plitvica. Legende on uspijeva utkati u dinamične dijaloge koje često uspijeva začiniti i s odmjerenom dozom šaljivosti. Zanimljivo je zapaziti da Hirc u svom putopisu opisuje putničku kuću, o kojoj primjerice nije bilo spomena u Tkalčevićevom putopisu.²² U kući su zapisana, po Hirčevu svjedočenju, imena slavni Hrvata koji su je posjetili (npr. „Našao sam obilježeno ime i našega neumrloga Frana Kurelca“ [Hirc 1877c: 339]). Svjedoči ta činjenica da je Tkalčević putopis potaknuo mnoge na put i upoznavanje s ljepotama vlastite domovine. U Hirčevo vrijeme, za razliku od Tkalčevićeva, posjetitelji Plitvičkih jezera imali su više sreće i u gastronomskom smislu. Tkalčević i njegova družina čeznuli su za plitvičkim pastrvama od početka do kraja puta, a

²² U knjizi *Lika i Plitvička jezera* donosi ilustraciju putničke kuće (usp. Hirc 1900: 123).

Hirc svojim čitateljima svjedoči iznimne gastro-užitke u kušanju pastrva. Uz mali ihtiološki poučak o pastrvama, iskustveno piše: „Za objeda si baš ljudski omastismo brkove oslastnim pastrvami; bilo ih je devetero na pladnju, jedna tečnija od druge“ (Hirc 1877c: 342).

U zaključku putopisa s Plitvica, Hirc ne skrivajući oduševljenje njihovom ljepotom, uspoređuje ih sa svjetskim fenomenom slapova Niagare u Kanadi. Da bi svoj dojam dodatno ovjerovio, jer očito je i sam svjestan da bi čitatelji njegovu usporedbu mogli doživjeti pretjeranom, on citira dr. J. Frischaufa, sa sveučilišta u Grazu, koji je Plitvice posjetio samo nekoliko dana prije njega i objavio svoje dojmove u zasebnoj studiji, tvrdeći da su to najljepša jezera koja je ikada vidio. Hirc pritom zaključuje:

„Tako govori Frischauf, koj je prošao svu Štajersku, Korušku, Kranjsku, Solnogradsku i Tirol, te mnogo toga vidio, što se svetom trubi, da je lepo; pak su ga naše Plitvice ne samo iznenadile, već upravo uznesle.

Putnici! na put, pak si razgledajte i proučavajte liepe priedjele svoje domovine; bliža nam je košulja od haljine.“ (Hirc 1877c: 342)

2.3. Milan Šenoa, *Preko kršnih gora do sinjega mora*

Milan Šenoa, vrstan hrvatski intelektualac s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća, jedan je od najplodnijih putopisaca svoga vremena. Sin velikoga Augusta Šenoa dobrim je dijelom ostao u sjeni veličine književnoga imena svoga oca. Njegovo putopisno djelo književni povjesničari svrstavaju u realističke stilove, što najvećim dijelom i stoji. Ivan Pederin njegov putopis *Preko kršnih gora do sinjega mora* istaknut će kao primjer realizma u razdoblju „dezintegracije realizma“:

„Devedesetih godina, dakle u doba poznato kao dezintegracija realizma, pa dalje kroz borbe Starih i Mladih žive realistički postupci u putopisu. Izletničke navike i planinarski šport postadoše motivacija putopisa. Jedan takav izlet preko Like do Dalmacije 1892. opisao je MILAN ŠENOVA pod naslovom *Preko kršnih gora do sinjega mora* (Zagreb, s. a.). Autor je krenuo na put sa kolegama, profesorima zemljopisa i geologije iz Zagreba i Sofije. Put ih je vodio često pješke.

Putopis je cjelovit i potpun prikaz tog puta u nizu zapažanja i crtica o stanju šuma, geologiji i rudarstvu. Tu se osjeća znanstvenik što vjeruje u prirodne znanosti i njihovu primjenu u životu nacije.“ (Pederin 1979: 660–661)

S Pederinovom ocjenom ne bismo se mogli složiti u potpunosti, osobito kada kaže da se M. Šenoa prepoznaje kao „znanstvenik što vjeruje u prirodne znanosti“. Točna je to tvrdnja, ali koja ne isključuje i Šenin književni talent. Njegov putopis obiluje zanimljivim i dinamičnim dijalozima, plastičnim opisima krajolika kao i čitateljima privlačnim postupcima *dotematizacije*. Primjere kada piše o Udbini, u taj dio putopisa unosi umetnutu priču naslova „Le debacle“, u kojoj vrlo živo piše povijesnu pripovijest o Krbavskoj bitci, oživljujući likove hrvatskih plemića.

Šenin putopis strukturiran je u formi dnevnčkih zapisa s putovanja. *Itinerar* putopisa raspoređen u sedam dana, od 1. do 7. lipnja 1892., zahvaća mjesta Zagreb – Ogulin – Oštarije – Otočac – Zaborsko – Plitvice – Korenica – Udbina – Donji Lapac – Zvonigrad – Pađene – Knin – Promina – Siverić – Split – Solin – Rijeka – Zagreb. Šenoa je sa svojom putničkom družinom put od Zagreba do Splita kroz Liku i Dalmatinsku zagoru najvećim dijelom prošao vlakom, što je bila i određena novost. Plitvičkim jezerima Šenoa posvećuje zasebno poglavlje „Intermezzo“ te cijeli drugi dan puta.

„Intermezzo“ je živahna i plastična slika Plitvica, sada na samom kraju 19. stoljeća, kao mondenog mjesta. Pisac opisuje pristajanje vlaka iz Zagreba, gužvu na željezničkoj postaji, gospodu u putnim odijelima i gospođe sa svom silom prtljage raspoređene u najrazličitije kovčežice. Spominje most na Korani i novoizgrađenu tvornicu papira, ali i kuće za odmor, šetališta (korzo), esplanade i terase – uspoređujući ih s mondenim europskim izletištim. Biti na Plitvicama na kraju stoljeća, postalo je društveno poželjno. To više nije egzotičan kraj kakvoga su zatekli i Veber Tkalčević i Hirc; Šenoa sada pripovijeda kako se jedno zagrebačko društvo pripravlja gledati vatromet na Ljeskovcu, a drugo posjetiti špilju Šupljaru osvjetljenu električnim svjetlom. Sve to pripovijeda kroz živahne dijaloge pa čitatelj stječe dojam da cijelu tu sliku Plitvica „užurbanih“ građanskim životom i navikama, gleda na pozornici poput kakvog vodvilja. Izdvajaju se među dijalozima i duhovitim Šeninim opaskama i lirsko-impresionistički opisi Kozjaka, uređenog po uzoru na slovenski Bled:

„Taj se otok zove Štefanijin, ali ga urediš baš onako, kako je otok na Bledu ureden.

Nasred Kozjaka pružio se nekoliko stotina metara dugi otok, a bit će dvadeset metara visok. Na vrhu se diže pod granatim stabljem crkva Svetoga Ivana Trogirskoga. Baš zvoni na večernju. Glas se zvo- na razlieže dragama i dolinama. Sa ceste se prevažna narod do crkve. Milota je vidjeti prekrasan kontrast na jezerima. Sve su žene u bijelo odjevene, a šarene pregače sapele na glavu, da ih brane od sunca.“ (Šenoa, s.a.: 22)

Dojmove o arkadičnoj ljepoti Plitvičkih jezera autor sažima u slici snovi-đenja.²³ Uvođenjem oniričkoga, Šenoa čitatelja pripravlja za drugu dimenziju putopisa – deskriptivnu. U kojoj je mjeri Milan Šenoa bio vješt pripovjedač, dokazuje poglavlje posvećeno danu na Plitvicama. U prvom redu on izravno komunicira s čitateljem, a o svim geografskim, botaničkim i uopće prirodno-znanstvenim osobitostima jezera pripovijeda kroz prispodobu. Dopadnost opisa postiže finim feljtoniziranjem. Primjerice kada govori o duljini Kozjaka, zapazit će: „Kozjak je toliko dug, koliko Ilica od Pivovare do Jelačićeva spomenika, a širok koliko od Jelačića do Kačićeva spomenika“ (Šenoa, s.a.: 27). Da bi postigao dodatan dojam zanimljivosti, uvodi i pomalo groteskni lik vodiča Petra. Pa kada svoje čitateljstvo želi poučiti, umjesto *putopisnog subjekta* to čini – simpatičan Petar. Za razliku od dosadašnjih putopisaca, Šenoa opisuje i silazak u špilju Šupljaru. Prepričavajući raspravu svoje družbe, putopisac poučava o osobitostima krškoga reljefa i samom nastanku jezera. Kako informacije uspijeva prožeti dijalogom, i taj dio putopisnoga teksta koji bi se mogao činiti zamornim, uspijeva razigrati i učiniti ga svježim. Nakon Kozjaka, opisuje još Prošćansko jezero, Ciginovac, Okrugljak, Galovac. Osobito je dojmljiv doživljaj Galovca i idile spokoja koju izaziva njegova ljepota:

„Kad zakreneš obalom jezera Galovca, pa blizu sredine negdje sjedneš, onda ćeš sjediti zadovoljan zaboravivši sve brige drugoga svieta. Tu vlada toliki mir i gluhoća šumska, da se čovjek ni sam ne usuđuje oglasiti.
- To je stan šumskog boga Pana, oglasi se mirno kum.“ (Šenoa, s. a.: 33)

²³ „Onako snen podoh na prozor, - onda sam se, dragi čitatelju, do dna duše uvjerio, da su Plitvice tako liepe, da ih ni u snu ljepših zamisliti ne možeš.“ (Šenoa, s.a.: 24)

Doživljaj Plitvica Šenoa zaključuje uspomenom na živopisno druženje s domaćim stanovništvom. Milan Šenoa uspio je postići gotovo besprijekoran omjer književne zanimljivosti i informativne poučnosti, a impresionističkim umecima postigao je iznimni književnu razinu. Ostaje pritom otvoreno pitanje zašto je ga je hrvatska književna povijest kao putopisca najčešće doživljava kao znanstvenika. Odgovor (ili opravdanje) leži možda i u činjenici da je Milan Šenoa uz književne putopise objavljivao o istim temama i znanstvene studije. Naime, Šenoa objavljuje znanstvenu raspravu „Rijeka Kupa i njezino porječje“ u kojoj detaljno opisuje i Plitvička jezera. Zanimljivo je da u svom znanstvenom referatu, koji je pročitao na sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda JAZU 28. veljače 1895., citira i Tkalčevićev i Hirčev putopis.

2.4. Franjo Bučar, „Na Plitvička jezera“

Franjo Bučar, poznati hrvatski sportaš i sportski djelatnik, pokretač mnogih sportskih manifestacija, ali isto tako povjesničar i književnik, o Plitvičkim jezerima pisao je u dva nastavka u časopisu *Prosvjeta* 1897. godine. Njegovi se tekstovi doista ne bi mogli okarakterizirati putopisnima; žanrovsko gledano riječ je o feljtonima. Međutim, njegov je doprinos zanimljiv i važan jer na temelju njega pratimo koliko su prethodni putopisci zaslužni za potpunu promjenu odnosa o Plitvičkim jezerima, kao domaćem izletištu, ali i hrvatskom krajobraznom prostoru kojemu je potrebna stručna zaštita. Prvi dio svoga priloga Bučar posvećuje prezentaciji „Društva za uređenje i poljepšanje Plitvičkih jezera“. Bučar tako uz Plitvičku kuću, spominje hotel Devčićevac, kao i planove o izgradnji društvenoga hotela. Spominje koliko je Društvo unaprijedilo mogućnosti dolaska i boravka na Plitvicama, uspoređujući suvremeno stanje s nekadanjim uspomenama kada je to još uvijek bio u ljepoti netaknut divlji kraj.²⁴ Bučar dalje piše o poznatim uglednicima koji su posjetili Plitvice, kao što su primjerice nadvojvoda Albrecht, kraljevna Stefaniya, nadvojvoda

²⁴ „Romantika oko Jezera tako je bajna i čarobna, a bila je i prije djelovanja društva, da se mnogoj sanjarskoj duši čini pravom usurpacijom i ironijom ‘poljepšavanje’ tih biser-jezera. A mi, koji smo se prije deset godina verali uz jezera po neutrim obalama i neiskičenim brjegovima, tražeći vidike, prikladna mjesta za otvoreno kupanje, vozeći se u najjednostavnijem priprostem korabu, i slušajući zategnuti ‘oj’ uz pjevanje ličkih pastira po brdinama i zvonca ovnova, kako smo bili zadovoljni i blaženi nakon nekoliko sati tumaranja našavši u priprosto putničkoj koljebi jednostavne ali dobre okrepe i slatki otpočinak.“ (Bučar 1895: 153)

Josip. Spominje i zanimljivost da Društvo u Zagrebu organizira Plitvički ples na kojemu se prikupljaju sredstva za uređenje izletišta, te da će uskoro početi izlaziti i *Plitvički Vjesnik* – „da se ljepota i interes za Plitvice još više raznese diljem naše domovine“ (Bučar 1895: 154). Na kraju prvoga dijela svoga feljtonističkoga priloga o Plitvicama, Bučar donosi i izbor bibliografije o Plitvičkim jezerima. Uz poznate hrvatske autore, on još spominje austrijske, češke i poljske priloge.²⁵ Drugi dio priloga više je informativno-poučnog karaktera. Bučar prepričava legende o nastanku jezera, nastojeći u svoj tekst unijeti i pokoju žanr-sličicu. U posredovanju informacija koristi se Šenoinom raspravom objavljenoj u Akademiji. Tako postiže i znanstvenu vjerodostojnost, ali i prosvjetiteljsku misiju upoznavanja šireg čitateljstva s Šenoinom znanstvenim prilogom. I sadržajno i stilski oba su Bučarova priloga u potpunom skladu s naslovom – „Na Plitvička jezera“.

3. Zaključak

Interpretacija četiri putopisa 19. stoljeća s Plitvičkih jezera osim što nam je proširila spoznaju o domovinskom putopisu, kao dominantnom žanru svoga doba, otkrila nam je i hrvatske putopisce koje je hrvatska književna povijest zanemarila. U književnoj povijesti češće su se razmatrali putopisi iz inozemnih krajeva pa je možda to razloga da su se autori domovinskih putopisa držali književno manje vrijednima jer oni tobože ispunjavaju patriotsku misiju. Putopisi s Plitvičkih jezera, od Veber Tkalčevića, preko Hirca i Šenoa, pa sve do feljtona Franje Bučara, pokazuju nam da su hrvatski intelektualci različitih profila svojim radom zastupali jedinstvenu ideju o obnovi domovine. Odlazak na skrivena i nepoznata Plitvička jezera za Vebera Tkalčevića bio je poziv na otkrivanje domovine u njezinoj identitetskoj ukupnosti, Hirc dotematizacijskom metodom prepletanja povijesti i prirodoslovlja stvara podlogu za doživljaj Like i Plitvica kao jedinstvenog kulturnog pejzaža, da bi Milan Šenoa i Franjo Bučar svojim zapisima osvjedočili plodove njihova truda. Naime, posljednja dvojica o Plitvičkim jezerima pišu kao mondenom hrvatskom izletištu, mjestu koje je postalo simbol pejzažne ljepote domovine. Nastajali u razdoblju prožetom ro-

²⁵ U bibliografiji Bučar spominje rad Strjepana Širole „Na plitvička jezera“, objavljen u Karlovcu 1894. Za ovu nam je priliku bio nedostupan.

mantičarskim idejama i realističkim tendencijama, za putopise Adolfa Vebera Taklčevića, Dragutina Hirca i Milana Šenoa, može se zaključiti da u većoj ili manjoj mjeri anticipiraju i idejne i stilske odrednice svoga doba, te da je riječ o umjetnički vrlo vrijednim književnim doprinosima. Ovi nam putopisci također dokazuju da se hrvatski književni putopis razvijao bez većih skokova te da su kasniji Matoševi modernistički putopisni tekstovi očekivana nadgradnja bogatih temelja hrvatske putopisne produkcije 19. stoljeća, i to osobito kada je riječ o domovinskom putopisu.

IZVORI I LITERATURA

- ANDRIĆ, Nikola. 1906. *Pod apsolutizmom. Historija šestog decenija hrvatske književnosti*. Matica hrvatska. Zagreb.
- BARAC, Antun. 1950. „Putopisi Adolfa Vebera“. *Rad JAZU*, knjiga 281. 57–99.
- BREŠIĆ, Vinko. 1997. „Hrvatski putopis“. *Hrvatski putopis*. Divič. Zagreb.
- BUČAR, Franjo. 1897. „Na Plitvička jezera“. *Prosvjeta*, 5–6/1897. 153–155; 179–184.
- DUDA, Dean. 1998. *Priča i putovanje*. Matica hrvatska. Zagreb.
- DUDA, Dean. 1998. „Književnopovijesna retorika putopisa“. *Kolo* 1/1998. 263–302.
- DUDA, Dean. 1999. „Predgovor“. *Putopisi*. Riječ. Vinkovci.
- FRANIĆ, Ante. 1983. *Hrvatski putopisi romantizma*. Narodni list. Zadar.
- HIRC, Dragutin. 1877. „Put na Plitvička jezera“. *Vi(j)enac*, IX/19, IX/20, IX/21. 310–311, 323–327, 338–342.
- HIRC, Dragutin. 1878. *Putopisi*. Tisak i naklada Stiglicia i Desselbrunnera. Bakar.
- HIRC, Dragutin. 1891. *Lijepa naša domovina*. Hrvatsko pedagoško-književni sabor. Zagreb.
- HIRC, Dragutin. 1996. *Lika i Plitvička jezera*. Tiskara Rijeka. Rijeka. (pretisak prvog izdanja Tisak i naklada Lav. Hartmana Zagreb 1900.).
- JERAND, Danica. 2008. „Dragutin Hirc. Prigodom 90. godišnjice rođenja“. Hirc, Dragutin. *Stari Zagreb*. Matica hrvatska. Zagreb. 671–677. (pretisak iz *Hrvatski narod*, br. 1034, 14. svibnja 1944., str. II.)

- JEŽIĆ, Slavko. 1955. *Hrvatski putopisci XIX. i XX. stoljeća*. Zora. Zagreb.
- ORAIĆ TOLIĆ, Dubravka. 2003. *Muška moderna i ženska postmoderna*. Naklada Ljevak. Zagreb.
- PEDERIN, Ivan. 1979. „Putopis u hrvatskoj književnosti ilirizma i realizma“. *Književna istorija*, Beograd, XI/44, 619–674.
- TKALČEVIĆ VEBER, Adolfo. 1860. *Put na Plitvice*. Tiskom dra. Ljudevita Gaja.
- ŠENOVA, Milan. 1895. „Rijeka Kupa i njezino porječje“. *Rad JAZU*, knjiga CXXII. Zagreb. 125–218.
- ŠENOVA, Milan. s. a. *Preko kršnih gora do sinjega mora*. Knjižara Radoslava Horvata. Zagreb.
- Keywords for Travel Writing Studies (A Critical Glossary)*, ed. Forsdick, Ch., Kinsley, Z., Walchester, K. 2019. Anthem Press. London – New York.

***ABOUT THE BEAUTY OF THE HOMELAND:
CROATIAN TRAVELOGUES FROM PLITVICE LAKES
IN THE 19TH CENTURY***

Abstract

The paper interprets a selection of travelogues with thematic focus on Plitvice Lakes. We highlight the travelogues of Adolfo Veber Tkalčević Put na Plitvice 1860, Dragutin Hirc's "Put na Plitvička jezera" (1877), Milan Šenoa's Preko kršnih gora do sinjeg mora, and Franjo Bučar's "Na Plitvička jezera" (1897). The travelogues are considered in the context of the homeland travelogue of the 19th century. In the interpretation, special attention is paid to the category of literary travel writing and the methods by which travel writers manage to achieve the artistic dimension of their works. On the basis of selected travelogues, the development of the homeland travelogue as a genre will be considered.

KEYWORDS: *Croatian travelogues, Plitvice Lakes, beauty of the homeland, Croatian cultural landscape*